

İŞLEM MALİYETLERİ TEORİSİ: SAĞLIK HİZMETLERİ SUNUMUNDA SÖZLEŞME Mİ YOKSA ÖRGÜT İÇİ YAPILANMA MI?

Hacer ÖZGEN *

Özet: Temelde kamu kaynaklı bir endüstri olma özelliği taşıyan Türk sağlık sistemi, yaklaşık on yıldır, özel sektör kaynaklarının artan kullanımı yönünde bir eğilim sergilemektedir. Bu durum özellikle ev idaresi hizmetleri ve bazı klinik hizmetlerin sunumunda göze çarpmaktadır. Örgüt teorileri ne zaman-neden-nasıl sorularını cevaplandırarak, örgütlerin davranış ve yapılanma şekillerini anlama, açıklama ve tahmin etmekte önemli katkı sağlıyorlar. Bu makale iki amaca hizmet etmektedir. Birincisi, sağlık bakım hizmeti sunan kuruluşların hizmet işlemlerini verimli şekilde gerçekleştirebilecekleri mekanizmaların seçimine ışık tutabilecek bir çerçeve sunan İşlem Maliyetleri Teorisi hakkında temel bilgileri aktarmaktır. İkincisi, İşlem Maliyetleri Teorisinin sunduğu bilgi dahilinde, özellikle diyaliz tedavisinin sunumu ile ilgili işlemlerin gerçekleştirilmesinde yaşanan gelişmeleri genel olarak yorumlamaktır.

Anahtar Sözcükler: İşlem Maliyetleri Teorisi, diyaliz tedavisi, özel sağlık hizmeti sunucuları

GİRİŞ

Türkiye’de sağlık hizmetlerinin sunumunda özellikle son on yıldır kamunun yanı sıra özel sektör kaynaklarının kullanımı yönünde stratejilerin uygulandığı dikkati çekmektedir. Bu bağlamdaki uygulamaların yoğun olarak iki alanda görüldüğü söylenebilir: Ev idaresi hizmetleri ve klinik hizmetler. Çamaşır, mutfak ve yemek, temizlik gibi ev idaresi hizmetleri özel bazı firmalar aracılığıyla sağlanmaktadır. Klinik hizmetlerin sunumunda özel kaynakların kullanımına ilişkin olarak ise, bazı klinik hizmetlerin, kısmen de olsa, özel sağlık kuruluşları aracılığıyla sağlanması verilebilir. Sağlık bakım hizmeti sağlamada benimsenen bu tür stratejiler sözleşme aracılığı ile uygulamaya geçirilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, kamu kuruluşları tarafından sağlanan hizmetler, kurum bünyesinde bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi için gerekli kaynaklar sağlanabilir olmasına kar-

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sağlık İdaresi Yüksek Okulu, hacozen@yahoo.com.

şın, tümüyle ya da kısmen, sözleşme yoluyla özel sektöre devredilmektedir (Tatar ve diğerleri, 1997).

Sektördeki kuruluşların çevreleriyle olan etkileşimleri neticesinde sergiledikleri bu tür tepkileri çeşitli şekillerde yorumlamak olasıdır. Bunu yapmak için, örgütlerin davranışlarını anlamamızı, açıklamamızı ve tahmin etmemizi sağlayan çok sayıdaki örgüt teorilerine başvurabiliriz. Bu makalede İşlem Maliyetleri Teorisi (İMT) (Transaction Costs Theory) ana hatlarıyla anlatılacaktır. İMT, mal/hizmet üretim sektörlerindeki örgütlerin olduğu kadar, sağlık hizmeti sunan örgütlerin de davranışlarını açıklamak için son yıllarda sıklıkla kullanılan örgütsel teoriler arasındaki yerini almıştır (Aston, 1998; Brouthers ve Brouthers, 2000; Lehrman and Shore, 1998; Makino ve Neupert, 2000; Preker ve diğerleri, 2000).

İMT'nin sunumuyla bu makale iki amaca hizmet etmektedir. Birincisi, sağlık bakım hizmeti sunan kuruluşların hizmet işlemlerini verimli şekilde gerçekleştirebilecekleri mekanizmaların seçimine ilişkin kararlarda yardımcı olabilecek bir kavramsal çatı sunmaktır. Sağlık sektörünün temel hedefleri arasında maliyetlerin kontrolü ve verimliliğin artırılması evrensel çabalarının yer aldığı göz önüne alındığında, hizmet işlemleri hangi tür kuruluşlar arasında yapılırsa yapılsın (kamu kuruluşları arasında, özel kuruluşlar arasında, ya da kamu ve özel kuruluşlar arasında) esas olan optimum kalite düzeyinden ödün vermeksizin, mümkün olan en verimli mekanizmanın seçilmesidir. İkincisi, Türk sağlık sektöründe hizmet işlemleri ile ilgili yaşanan son gelişmeleri İMT bakış açısıyla genel olarak yorumlamaktır.

İŞLEM MALİYETLERİ TEORİSİ

Teorinin Genel Tanıtımı

İMT, örgütsel teoriyi ve kontrat (sözleşme) yasasını bir araya getirmeyi amaçlayan, disiplinler arası bir yaklaşım olan örgütsel ekonomi esaslarına dayalıdır (Williamson, 1986). Teori ile ilgili ilk çalışmalar 1900'lü yıllarda başlamışsa da, teoriye bugünkü şeklini veren, 1970'li yıllardaki çalışmaları ile Oliver Williamson (1975, 1981) olmuştur.

İMT temelde ekonomik bir teori olduğu için, teorinin anlatımına geçmeden önce, bu teori ile tipik neoklasik ekonomi teorileri (NET) arasındaki önemli benzerlik ve farklılıklara kısaca değinmek faydalı olacaktır. NET, örgütleri, üretim fonksiyonlarını yönetmek amacıyla oluşturulmuş sistemler olarak görür ve üretim faktörlerinin (insangücü, sermaye ve diğer kaynaklar) optimum bileşimi konusuna odaklaşırlar. İMT'de odaklaşılan konu ise, neoklasiklerin aksine, üretim değil mal ve/veya hizmetlerin değişimidir (exchange). NET yapısal özelliklerin önemini göz ardı ederken, İMT değişimleri yöneten yapıların önemi ne dikkati çeker. İMT ve NET odak noktaları açısından farklılaşırken, rasyonel

sistem mantığından hareketle, ulaşmayı hedefledikleri nihai amaç aynıdır: Verimliliği artırmak. Daha açık bir ifadeyle, NET üretim fonksiyonlarında verimliliği sağlamayı hedeflerken (teknik verimlilik), İMT işlemlerde verimliliği vurgular (Scott, 1992).

İŞLEM MALİYETLERİ

Teorinin temel odak noktaları, işlemler ve bunlardan doğan maliyetlerdir. İşlem, alıcı ile satıcı arasındaki değişimi ifade eder. İşlem maliyetleri ise, değişim sürecinde doğan maliyetleri tanımlamaktadır. Her ne kadar örgütlerin amaçları arasında bir hizmetin ya da ürünün mümkün olan en düşük maliyetle üretilmesi yer alsa da, işlem maliyetleri, değişimi yapılan mal/hizmetlerin rekabetçi piyasa fiyatlarını ya da üretim maliyetlerini içermemektedir (Robins, 1987). Williamson (1975, 1985), değişim ile ilgili maliyetleri beş grupta toplamaktadır:

Piyasa araştırmasından doğan maliyetler: Örgütlerin ilgilendikleri ürün/hizmeti üreten, sağlayan ya da dağıtımını yapan potansiyel firmaların belirlenmesi ve onlarla ilgili bilgi edinilmesi ile ilgili maliyetleri içerir.

Sözleşme süreci ile ilgili maliyetler: Bu gruptaki maliyetler, pazarlık yapma ve karar verme aşamasındaki maliyetleri içermektedir. Pazarlık yapma aşamasındaki maliyetlere örnek olarak, teklifte bulunan tarafların önerdiği fiyat ve belli bir hizmeti vermek için gerekli fiziksel olanakların yeterliliği üzerinde pazarlık yapma verilebilir. Karar verme ile ilgili maliyetlere örnek olarak ise, yapılacak sözleşmenin örgüt açısından öneminin değerlendirilmesi verilebilir (örneğin, çalışanlar ve müşteriler açısından önemi, pazarlama stratejileri açısından uygunluğu).

Performansın izlenmesi ile ilgili maliyetler: Sözleşme yapılan tarafın sağladığı hizmetlerin ya da ürettiği ürünlerin, özellikle kalite bakımından izlenmesi aşamasında gerçekleşen maliyetlerdir.

Yasal prosedür maliyetleri: Sözleşmede yer alan maddelere uyulmaması durumunda, başvurulacak yasal prosedürlerin yarattığı maliyetleri içerir.

Fırsat maliyetleri (opportunity cost): Fırsat maliyetleri, kaynaklar bir başka alternatif için kullanılmış olsaydı, onlardan elde edilecek faydanın kaybı nedeniyle doğan maliyetleri ya da seçilen alternatife yatırım yapmakla kaybedilmiş fırsatları ifade etmektedir.

Yukarıda açıklanan çeşitli işlem maliyetleri ayrıca sözleşme yapılmadan önceki maliyetler (ex ante costs) ve yapıldıktan sonraki maliyetler (ex post costs) olmak üzere iki genel grup altında da toplanabilir. Birinci gruptaki maliyetler sözleşme şartnamesini hazırlama, anlaşma yapma ve işlemi garanti altına alacak maddelerin belirlenip sözleşmede yer verilmesi ile ilgili maliyetleri içerirler. İkinci gruptaki maliyetler ise sözleşme yapılan tarafın performansını ve sözleşme

koşullarına uyma durumunu izleme ile ilgili maliyetleri içerirler (Williamson, 1985).

TEORİNİN VARSAYIMLARI

Piyasanın Başarısızlığı

Coase (1937), rekabetin mal/hizmet değerinin fiyata yansıtılma olasılığını artırdığını ileri sürerek, işlemlerin piyasa koşullarında yönetilebileceğini, yani piyasadaki rekabetin işlem maliyetlerini azaltabileceğini savunmuştur. Williamson (1975; 1979; 1981), pek çok faktörden dolayı, piyasa koşullarının etkili ve verimli işlemleri yönetmede başarısız olduğunu savunmuş ve bunu açıklayan bir model önermiştir. Model, 1) belirsizlik ve sınırlı rasyonalite ve 2) küçük sayılar ve fırsatçılık varsayımlarına dayandırılmaktadır. Bu varsayımlar kısaca aşağıdaki gibi açıklanabilir:

Belirsizlik ve sınırlı rasyonalite: Belirsizlik, örgütlerin işlem yaptıkları çevrede öngöremedikleri ya da kontrol edemedikleri değişiklikler anlamına gelir. Sınırlı rasyonalite, bireylerin ya da örgütlerin işlem için gerekli bilgiyi toplama, değerlendirme ve doğru karar verme aşamalarında çevresel belirsizlikle sınırlandırılmalarına işaret eder.

Küçük sayılar ve fırsatçılık: Eğer belli bir ürün/hizmet işlemi için piyasadaki tedarikçilerin sayısı bir kaç taneyi geçmiyorsa, alıcı firma yanıtıcı işlemlerle karşı karşıya kalabilir. Fırsatçılık, özellikle yanlış yönlendirme ve kafa karıştırma amacıyla değişimin yapılacağı tarafın bilgiyi gizlemesine veya çarpıtmasına işaret eder, ki bu durum asimetrik bilgiye (asymmetric information) yol açar. Böylece, işlemlerde davranışsal belirsizlik sorunu ortaya çıkar. Fırsatçılığın işlem sürecinde yer alan taraflardan birinin sahip olduğu avantajları diğer tarafın aleyhine kullanma girişiminde bulunduğu her ortamda görülebileceği belirtilmektedir.

YÖNETİM YAPILARI

Yukarıda sayılan faktörlerin katkısıyla piyasanın, bireylerin ya da örgütlerin mal/hizmet değişimi için en verimli mekanizmayı sağlamakta başarısız kalacağı varsayılarak, verimli işlemlerin gerçekleştirilmesi için başka mekanizmaların geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Williamson (1986) örgütlerin işlemlerde verimliliği artırmaları ve böylece işlemlerden doğan maliyetleri azaltmalarını sağlayıcı mekanizmalar olarak yönetim yapılarının önemine dikkati çekmiştir.

İşlemlerin yönetimini sağlayabilecek iki temel yönetim yapısı vardır: Piyasa ve örgüt (Williamson, 1986). Değişimler, serbest piyasa (spot-market) veya sözleşme olmak üzere piyasada iki şekilde gerçekleştirilebilir. Serbest piyasa, basit değişimlerin yapıldığı piyasalardır. Alıcı ihtiyaç duyduğu mal/hizmeti yerinde satın alır. Dolayısıyla, alıcı ile satıcı arasında önceden hazırlanmış formal

bir anlaşma söz konusu değildir. Sözleşmeye dayalı düzenlemeler, bir mal/hizmetin değişimi için alıcı ve satıcı kuruluşlar arasında formal anlaşmaları gerektiren düzenlemelerdir. Dikey entegrasyon ya da hiyerarşi, bir mal/hizmet değişiminin örgüt içerisinde gerçekleştirildiği yönetim formudur.

İŞLEM BOYUTLARI

Teoriye göre, bir işlemin hangi şekilde gerçekleştirileceği, yani yönetim formunun seçimi, bu işlemin boyutlarına ve özelliklerine göre değişir. Williamson (1986; 1991) üç önemli işlem boyutu olarak şunları tanımlamaktadır: 1) varlık özelliği (asset specificity), 2) belirsizlik (uncertainty) ve 3) sıklık (frequency).

Varlık Özelliği: Değişimi yapılacak varlığın ikame edilebilme durumunu ifade eder. Varlıkların özellik derecesi, özel olmamak (tamamen ikame edilebilmek), karışık olmak (kısmen ikame edilebilmek) ve çok özel olmak (ikame edilememek—idiosyncratic) arasında değişebilir. Çeşitlilik gösteren varlık özellikleri arasında önemli görülenler şunlardır:

Yer özelliği (site specificity): Varlıkların buldukları yerin özel olma durumudur. Yani, eğer üretim/hizmet sürecini oluşturan unsurlar birbirini izleyen aşamalar halinde düzenlenmeyi gerektiriyorsa, işlem yer özelliği gösteriyor demektir.

Fiziksel özellik (physical specificity): Varlıkların fiziksel doğasının özel olma durumudur. Bu özellik, bir ürün/hizmet sağlayıcısının müşterilerin belirli ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde özel ekipman için yatırım yapması gerektiğinde söz konusudur.

İnsan kaynaklarının özelliği (human specificity): Çalışanlarda aranan bilgi ve becerinin özel olma durumudur.

Markalı varlıklar (brand-name assets): Bir varlığın onu istendik yapan olumlu imajının-ününün olma durumudur.

Zamana ilişkin özellik (temporal specificity): Varlıkların zamana ilişkin özel olma durumudur. Değişimin yapılacağı potansiyel tarafların çok kısa sürede tamamlanması gereken bir işlemi bazı nedenlerden dolayı tamamlama konusunda çok ciddi sıkıntı içinde oldukları durumlarda bu özellik söz konusudur.

Belirsizlik: Belirsizlik iki şekilde ortaya çıkabilir: 1) çevresel belirsizlik ve 2) davranışsal belirsizlik. Eğer çevresel faktörler çok kompleks ve değişken ise, örgütler yapmak istedikleri işlemin tüm yönlerini bilme ya da tahmin etme konusunda güçlük çekebilirler. İşte bu durum örgütü belirsizlik sorunu ile karşı karşıya bırakır ki, örgütlerin etkili ve verimli bir sözleşme hazırlamaları son derece güçleşir. Davranışsal belirsizlik, çevresel belirsizlikten farklıdır. Daha öncede belirtildiği gibi, davranışsal belirsizliğin kaynağı, tarafların fırsatçı davranışlarıdır.

Sıklık: İşlemlerin sıklığı ölçek ekonomileri ile ilgilidir. İşlemlerin sıklık düzeyinin pek çok yansımaları vardır. İşlemlerin çok sık yapılması, bir örgütün tedarik ettiği ürün/hizmeti değerlendirmesine, tedarikçilerde istendik davranışları geliştirmesine ve kendi riskini azaltmasına olanak verir. Bir diğer yansıması ise, miktar (örgütsel büyüklük) ve örgütsel form ile ilgilidir. Bu konuda, teorinin öngörüsü şudur: Tedarik edilecek unsurların miktarı arttıkça, örgüt içi üretimle ilgili düşük verim ve yüksek maliyet (diseconomies) azalacaktır. Kendi gereksinimleri pazar büyüklüğüne göre arttığı takdirde, örgütler ölçek ekonomisini göz önüne almalıdırlar. Sonuç olarak, büyük örgütlerin unsurları entegre etme olasılıkları küçük örgütlere göre daha yüksektir (Williamson, 1986; Robinson, 1996). İşlemlerin yapılma sıklığı bir kereye mahsus, ara sıra ve sık şeklinde olabilir.

İŞLEM MALİYETLERİNİ MİNİMİZE ETME MODELİ

Tüm bu açıklamaların ışığında, örgütlerin işlemlerden doğan maliyetleri minimize edebilecekleri yönetim formları Şekil 1'deki modelde gösterilmiştir. Model, yönetim yapılarını ve işlemlerin özelliklerini, piyasa koşullarını da göz önüne alarak, eşleştiren üç boyutlu bir modeldir.

Modele göre, bir işlem için uygun yönetim yapısını belirleme, işlem özelliğinin, belirsizlik durumunun ve sıklık boyutlarının farklı kombinasyonlarına bağlı olarak değişir. İşlem maliyetlerini minimuma indirmek için, bir örgüt basit piyasa anlaşması (serbest piyasa), sözleşme (orta ya da uzun vadeli), ya da işlemleri örgüt içinde gerçekleştirme arasında bir tercih yapabilir. Serbest piyasa, özelliği olmayan varlıkların işlemi için en verimli kaynak olarak önerilmektedir. Ancak burada bir noktanın altını çizmek gerekir. Özelliği olmayan varlıkların serbest piyasada işleminin, değişimi yapılacak ürün/hizmetin piyasada yeterince bulunması ve bunların çok sayıda tedarikçisinin olması, yani tedarikçilerin ikame edilebildiği rekabetçi bir piyasa, durumunda düşünülmesi önerilmektedir. Aksi takdirde, düşük rekabet bir ürün/hizmetin değişimi için hem bu mal/hizmetle ilgili özellikle davranışsal belirsizliğin artmasına neden olabilecek ve böylece işlem maliyetleri artabilecektir.

Sözleşme seçeneği; ara sıra tedarik edilen ve kısmen ikame edilebilen varlıklar için veya belirsizliğin yüksek olduğu çok özel ancak ölçek ekonomisine ulaşacak kadar sık yapılmayan işlemler için uygun bir yönetsel formdur. Örneğin, eğer sıklıkla ihtiyaç duyulan bir varlığın işlemi bir kaç firmadan ya da tek bir yetkili firmadan yapılmak zorunda ise, yani tedarikçilerin ikamesi zor ise, sözleşme formu serbest piyasa formuna tercih edilmelidir. Bu şekilde, tedarikçi firmanın fiyatlandırma dahil pek çok konuda mümkün olabilecek fırsatçı davranışları önlenerek verimli bir işlem gerçekleştirilebilir. Ancak burada şu nokta hatırlanmalıdır ki, sözleşme mekanizmasının seçimi tek başına işlemlerde verimliliği sağlamayabilir. Alıcı konumundaki örgütün fırsatçı davranışlardan

kaynaklanabilecek asimetrik bilginin önüne geçebilmesi ve dolayısıyla işlem maliyetlerini azaltabilmesi, son derece iyi planlanmış izleme ve kontrol mekanizmalarını hazırladığı sözleşmelerle hayata geçirebilme yeteneğine bağlıdır.

Dikey entegrasyonun, çok özel varlıkların sıklıkla tedarik edildiği ve çevresel belirsizliğin yüksek olduğu işlemler için tercih edilmesi önerilmektedir. Dikey entegrasyon seçimi, örgütlerin işlem sürecinde doğacak pek çok maliyeti minimuma indirmesini ya da azaltmasını sağlayabilecektir. Ayrıca, dikey olarak entegre edilmiş yönetsel mekanizmalar, gelişen koşullara uygun adaptasyon stratejileri üzerinde daha kolay karar verme imkanını arttırdığı için, örgütler belirsizlik yaratan durumlarla daha etkili mücadele edebilirler.

Şekil 1. Üç Boyutlu İşlem Maliyetleri Modeli

TÜRK SAĞLIK SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Modelin öngörülerini Türk sağlık sektöründen bir örnekle daha somut hale getirebiliriz. Son yıllarda klinik hizmetlerin sunumu bağlamında özellikle özel sektör ile yapılan sözleşmeler dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Bunun en belirgin örneklerinden birisi, kronik böbrek yetmezliği olan hastalara diyaliz hizmetlerini sağlamada özel sektörün rolünün artış trendi göstermesidir. Ülkemizde diyaliz hizmetleri sunan merkezler iki genel grupta toplanabilir: Kamu kuruluşlarına bağlı merkezler (Sağlık Bakanlığı [SB], Sosyal Sigortalar Kurumu [SSK], üniversiteler ve diğer kamu kuruluşları) ve özel merkezler.

Mevcut verilere göre, kamu kuruluşlarının diyaliz sektöründeki ağırlığı yıllar itibarıyla azalırken, özel merkezlerin rolü artmaktadır. Örneğin, 1996 yılında, toplam 200 diyaliz merkezinin %76'sı kamu kuruluşları ve %24'ü özel kuruluşlar tarafından işletilirken, 1999 yılında kamunun rolü %66, özel kuruluşların rolü ise %34 olarak raporlanmıştır (SB Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıl-

lığı, 1996; SB Türkiye Kamu ve Özel Diyaliz Merkezleri Mevcut durumu, 2000). Kamu ve özel diyaliz merkezlerindeki bu trendin tedavi edilen hasta sayılarının dağılımına da yansdığı görülmektedir. Örneğin, 1996 yılında diyaliz hastalarının %72'si kamu kuruluşlarına bağlı merkezlerde diyaliz hizmeti alırken, bu oran 1999 yılında yaklaşık %54'e gerilemiştir. Kamu sektöründeki bu gerileme, yerini özel sektördeki artışa bırakmıştır. 1996 yılında özel merkezlerde tedavi edilen diyaliz hastaları toplam hasta nüfusunun %28'ini oluştururken, 1999 yılında bu oran %46'ya yükselmiştir (SB Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı, 1996; SB Türkiye Kamu ve Özel Diyaliz Merkezleri Mevcut durumu, 2000).

Daha çarpıcı rakamlar özel merkezlerin hizmet verdiği hasta nüfusunun sağlık güvencesi durumuna göre dağılımında gözlenmektedir. Çizelge 1'de özel merkezlerde diyaliz tedavisi alan hastaların sağlık güvencesi durumlarına göre dağılımı sunulmuştur. Çizelgeden ilk anda çıkarılabilecek yorum şudur: Kamu kuruluşları kendi içlerinde kapasite artırımı yoluna giderek diyaliz hastalarına hizmet vermek yerine, hizmet sunumunu kısmen ancak artan oranda özel kuruluşlara devretmek yönünde bir politikayı benimsemektedirler. Özel merkezlerde tedavi edilen hastaların %60'dan fazlasının SSK hastalarından oluştuğu göz önüne alındığında, bu tür bir politikanın SSK tarafından çok daha belirgin bir boyutta uygulandığını söylemek olanaklıdır.

Çizelge 1. Özel Diyaliz Merkezlerinde Tedavi Edilen Hastaların Sağlık Güvence Durumları

	1997		1998		1999	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Emekli Sandığı	560	13.1	562	11.2	828	11.8
Bağ-kur	397	9.3	764	15.2	1246	17.7
SSK	2892	67.7	3356	66.6	4461	63.4
Yeşil kart	57	1.3	59	1.2	148	2.1
Özel diğer	363	8.5	296	5.9	351	5.0
Toplam Hasta Sayısı	4269	100.0	5037	100.0	7034	100.0

Kaynak: Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Türkiye Kamu ve Özel Diyaliz Merkezleri Mevcut Durumu, 1998-2000.

Sektörde bu yöndeki gelişimi, diyaliz hizmetleri ile ilgili işlem boyutlarını (varlık özelliği, sıklık ve belirsizlik) ve işlem maliyetlerini değerlendirerek yorumlamak mümkündür.

Varlık Özelliği: Diyaliz hizmeti sağlama işlemi hizmetin niteliğinden dolayı çeşitli varlık özellikleri göstermektedir. Diyaliz tedavisinin sunulması özel alt yapı donanımına sahip merkezlerin oluşturulmasını (fiziksel varlık özelliği) ve çalışan sağlık personelinin konuyla ilgili özel eğitim almış olmasını gerektirir

(insangücü varlık özelliği). Ayrıca, tedavinin en kısa sürede sağlanması hasta açısından hayati önem taşımaktadır (zaman açısından varlık özelliği). Bu varlıkların özel olma dereceleri ise merkezlerin belirli bir piyasada gösterdikleri yoğunluk derecesine bağlı olacaktır. Şöyle ki, eğer bir piyasada diyaliz hizmetini verebilecek çok sayıda merkez bulunuyorsa işlemin yapılabileceği merkezler arasında seçim imkanı (ikame edebilme) artacaktır. Bunun aksi bir durumda ise, hizmet sunucularının ikame edilebilme olasılığı azalacak ya da imkansızlaşacaktır. Bu durumda işlem “çok özel” olma niteliği kazanacaktır.

Sıklık: Diyaliz tedavisine ihtiyacı olan hasta sayısındaki artışın sürdüğü (SB Türkiye’de Mevcut Kamu ve Özel Diyaliz Merkezlerinin Durumu, 1998-2000, SB Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı, 1996) ve tipik bir kronik böbrek yetmezliği hastasının en yaygın diyaliz formu olarak hemodiyaliz tedavisini haftada ortalama üç kez aldığı göz önüne alındığında, merkezlerin işlem sıklığının gittikçe arttığı ortadadır.

Belirsizlik: Sağlık hizmetlerinin doğası gereği talebi önceden doğru tahmin etmek oldukça zordur (Lehrman ve Shore, 1998). Aynı zorluk diyaliz tedavisine ihtiyaç duyan bireylerin belirlenmesi için de geçerlidir. Dolayısıyla, diyaliz hizmeti sağlayan kamu kuruluşları belirsizlik sorunuyla karşı karşıya kalabilirler ki, bu tür belirsizlik talebin hızlı artış gösterdiği ve hizmet sunuculardan kaynaklanan davranışsal belirsizliğin hakim olduğu piyasalarda daha önemli boyutlara ulaşabilir.

İşlem maliyetleri açısından, diyaliz hizmeti sunumuna ilişkin doğabilecek işlem maliyetleri şunları içerebilir: Hizmeti verebilecek özelliklere sahip merkezlerin araştırılması ve anlaşma yapılmasına ilişkin maliyetler, hizmette kaliteyi sağlamak amacıyla karşı tarafın faaliyetlerinin sürekli ve sistematik olarak izlenmesine ilişkin maliyetler ve en önemlisi hastaların diyaliz tedavisini zamanında alamamaları durumunda gerçekleşebilecek ve parasal boyutla sınırlı olmayan her türlü kayıp verilebilir.

Bir kamu kuruluşu yukarıda belirtilen özelliklere sahip bir diyaliz sunum işlemini üç şekilde gerçekleştirebilir:

- 1) Kapasite artırımı ya da ek merkezler oluşturarak işlemi örgüt içinde gerçekleştirmek,
- 2) Diğer kamu kuruluşlarının kaynaklarından yararlanmak,
- 3) Özel merkezlerle sözleşme yoluyla hizmeti satın almak.

Kamu kuruluşları, genel olarak, gerek kendi bünyesinde gerçekleştirmekte olduğu yapılanma ile gerekse diğer kamu merkezlerinin kaynaklarını ortak kullanılarak artan talebi kısmen de olsa karşılamaya çalışmaktadır. Ancak bir takım nedenlerden dolayı kamu sektörü içinde karşılanabilecek talep özel sektöre kanalize edilmektedir. Yani, dikey entegrasyon ile işlemi örgüt içinde gerçekleştirme yerine sözleşme formu tercih edilmektedir (SB Türkiye’de Mevcut

Kamu ve Özel Diyaliz Merkezlerinin Durumu, 1998-2000, SB Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı, 1996).

İMT teorisinin öngörülleri ışığında, sektörde bu yöndeki bir gelişimi şu şekilde bir varsayım ile özetleyebiliriz: Diyaliz hizmetleri sunum işlemlerini özel merkezlerle gerçekleştirmek, bu işlemi kamu kaynakları bünyesinde gerçekleştirmekten daha az maliyetli ve daha verimlidir (optimum hizmet kalitesinden ödün vermeksizin). Ancak bu konuda yayınlanmış resmi herhangi bir çalışmanın olmaması, "Bu varsayım fiili durumu ne ölçüde yansıtıyor?" sorusunu cevapsız bırakmaktadır.

SONUÇ

İşlem maliyetleri teorisi, örgütsel tasarımı, değişimi yapan tarafların "kendin üret ya da satın al" yönündeki kararlarının bir sonucu olarak yorumlanmaktadır. Bir örgüt piyasadan ihtiyaç duyduğu hizmet alımını verimli bir şekilde gerçekleştirebiliyorsa, bu hizmetleri özel sektörle sözleşmeler yaparak satın alma yoluna gidebilir. Piyasada verimliliği azaltan faktörlerden dolayı, eğer işlem verimli bir şekilde gerçekleştirilemeyecekse, örgütlerin ilgili hizmet üretimini kendilerinin yapmaları, yani işlemi örgüt içerisine taşımaları, önerilmektedir.

Türk sağlık sektörü halen kamu güdümlü bir sektör olma özelliğini korumasına karşın, çeşitli şekillerde özel sektörün göreceli rolü artmaktadır. Bu yöndeki gelişimin örgütsel stratejilere olan etkilerinin incelenmesi bağlamında, bu makale, ampirik bir çalışmaya dayalı olmasa da, bir örnek durum sunmuştur. İMT'nin sağladığı bilgiler ışığında, sağlık hizmeti sunan örgütlerin hizmet sunum sürecinde uyguladığı stratejilerin anlaşılması ve açıklanmasına yönelik bilimsel araştırmaların yapılması, Türk sağlık literatürüne önemli bilgiler kazandırabilir.

KAYNAKÇA

- Aston, T. (1998), "Contracting for Health Services in New Zealand: A Transaction Cost Analysis", *Social Science and Medicine*, 46 (3), s. 357-368.
- Brouthers, K.D. and Brouthers, L.E. (2000), "Acquisitions or Greenfield Start-up? Institutional, Cultural, and Transaction Cost Influences", *Strategic Management Journal*, 21 (1), s. 89-98.
- Coase, R.J. (1937), "The Nature of the Firm", *Economica*, 4, s. 386-405.
- Lehrman, S. and Shore, K.K. (1998), "Hospitals' Vertical Integration into Skilled Nursing: A Rational Approach to Controlling Transaction Costs", *Inquiry*, 35 Fall, s. 303-314.
- Makino, S. and Neupert, K.E. (2000), "National Culture, Transaction Costs, and the Choice Between Joint Venture and Wholly-Owned Subsidiary", *Journal of International Business Studies*, 31(4), s. 705-713.

- Preker, A.A, Harding, A., and Travis, P. (2000), "'Make or Buy' Decisions in the Production of Health Care Goods and Services: New Insights from Institutional Economics and Organization Theory", *Bulletin of The World Health Organization*, 78 (6), s. 779-790.
- Robins, J.A. (1987), "Organizational Economics: Notes on the Use of Transaction Cost Theory in the Study of Organizations", *Administrative Science Quarterly*, 32, s. 68-86.
- Robinson, J.C. (1996), "Administered Pricing and Vertical Integration in the Hospital and Nursing Home Industries, *Journal of Law and Economics*, 39 (1), s. 357-378.
- Sağlık Bakanlığı (1998), *Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Türkiye Kamu ve Özel Diyaliz Merkezleri Mevcut Durumu*, Ankara.
- Sağlık Bakanlığı (1999), *Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Türkiye Kamu ve Özel Diyaliz Merkezleri Mevcut Durumu*, Ankara.
- Sağlık Bakanlığı (2000), *Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Türkiye Kamu ve Özel Diyaliz Merkezleri Mevcut Durumu*, Ankara.
- Sağlık Bakanlığı (1996), *Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı*, Ankara.
- Scott, W.R. (1992), *Organizations: Rational, Natural and Open System*, New Jersey: Prentice Hall.
- Tatar, F., M. Tatar, ve İ. Şahin, (1997), "Hastane Hizmet İhaleleri: Teori ve Türkiye'deki Uygulamaları", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 3, s. 77-96.
- Williamson, O.E. (1975), *Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications*, New York: Free Press.
- Williamson, O.E. (1979), Transaction Cost Economics: The Governance of Contractual Relations. *Journal of Law Economics*, 22, s. 233-261,
- Williamson, O.E. (1981), "The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach", *American Journal of Sociology*, 87 (3), s. 548-577.
- Williamson, O.E. (1985), *The Economics Institutions of Capitalism*. New York: Free Press.
- Williamson. O.E. (1986), *Economic Organization: Firms, Markets and Policy Control*. New York: New York University Press.
- Williamson, O.E. (1991), "Comparative Economic Organizations: The Analysis of Discrete Structural Alternatives", *Administrative Science Quarterly*, 36, s. 269-296.